

PISANDIY VA HAZINIY IJODIDA ANDIJON ZILZILASINING NAZMIY BAYONI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15634507>

Barziyev Oybek Xabibullayevich

*Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)*

Annotatsiya

Maqolada o'tgan asrning boshida Andijon hududida yuz bergan zilzila tafsilotlari Qo'qon adabiy muhitining vakillari Avazmuhammad Yormuhammad o'g'li Pisandiy va Haziniy to'ra ijodida bir-biriga qiyoslangan holda bayon qilinadi. Har ikki shoirning zilzila bayoniga qaratilgan qarashlari, ularning she'riyatidagi tasviriy ifodalar, obraz va so'z qo'llash mahorati haqidagi uyg'un jihatlar tahlil doirasiga tortiladi. Shoirlar zilzilaning yuz berish sabablariga munosabatlari va ularni atroflicha dalillashlari, Andijon aholisini insof va diyonatga chaqirish haqidagi an'anaviy fikrlari diniy tushunchalar orqali izohlanganligi qiyosiy aspektda tekshirilgan.

Аннотация

В статье подробно рассказывается о землетрясении, произошедшем в начале прошлого века в Андижанской области. В произведениях Писанди и Хазини о сыне Авазмухаммаде Ёрмухаммаде, представителях литературной среды Коканда. В рамки анализа вовлечены взгляды обоих поэтов на описание землетрясения, их образные выражения в стихах, их умение применять образ и слова. Сравнительно проверено, что отношение поэтов к причинам землетрясения и их всесторонние доказательства, традиционные представления о призыве жителей Андижана к справедливости и религиозности трактуются через религиозные концепции.

Annotation

This article analyzes the depiction of the Andijan earthquake that occurred in the early 20th century through the works of Avazmukhammad Yormukhammad ugli Pisandi and Khazini Tura, two prominent figures of the Kokand literary environment. Their perspectives on the disaster, their use of imagery, and their mastery of language and symbolism are examined through a comparative approach.

The poets' reflections on the causes of the earthquake, their reasoning, and their calls for the Andijan people to embrace integrity and faith are explored, particularly in the context of religious beliefs. The study also investigates how they interpreted the disaster through traditional moral and theological explanations.

Kalit so'zlar

tavba qilish zikri, "Gunohimni Xudoyo..." deb boshlanuvchi musaddas, Farg'ona va Toshkent hududlarini asrash haqidagi tilaklar, "zeri turob" (tuproq ostida qolish) tasviri, payg'ambarlar hayotidan misollar, Lut qavmi va Nuh Nabiy haqidagi qarashlar, Olloh qahridan saqlanish va unga munojot qilish.

Ключевы слова

поминание о раскаянии, мусаддас "замолисть бога", желания о сохранении Ферганы и Ташкента, образ «зери туроб», (оставаться под песком), примеры из жизни пророков, взгляды племени Лута и Нух Набия, избежать гнева Аллаха и воздержаться от него.

Key words: Repentance motifs, the *musaddas* (a poetic genre in which each stanza consists of six lines) poem beginning with "Gunohimni Xudoyo..." (O God, my sin...), prayers for the protection of Fergana and Tashkent, imagery of "zeri turob" (being buried under soil), references to the lives of prophets, interpretations of the fate of the people of Lut and Prophet Nuh, seeking refuge from divine wrath, and prayers to God.

XX asr boshida Andijon hududlarida yuz bergan zilzila va uning oqibatida kelib chiqqan ayanchli holatlar milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotiga, ayniqsa, she'riy asarlariga an'anaviy mavzu sifatida kirib keldi. Zilzilaning yuz berish tafsilotlari va uning sabab hamda oqibatlari xususida nafaqat Farg'ona vodiysining, balki O'zbekistonning turli hududlarida yashab ijod etgan shoirlar uning kutilmagan talofat ekanligiga, u keltirib chiqargan achinarli holatlarga alohida urg'u bergan holda o'z munosabatini bildirdilar. Davr shoirlari ijodida zilzila tufayli ziyon ko'rgan Andijon aholisiga yurakdan achinish, ularga hamdardlik bildirish kabi g'oyalarni ifodalagan holda xalqning ushbu mash'um hodisadan to'g'ri xulosa chiqarishi va Yaratganga tavba qilish lozimligiga alohida da'vat etdilar.

Milliy uyg'onish davri Qo'qon adabiy harakatchiligining namoyandalaridan biri Avazmuhammad Yormuhammad o'g'li Pisandiy (1816-1918) ijodida ham ushbu talofat tafsilotlariga bag'ishlab yozilgan masnaviy usulidagi she'r mavjud.

Jami 17 baytdan iborat bo'lgan shoir masnaviysi Qo'qon Adabiyot muzeyi jamgarmasining Inv.No169.KP 4982-arxivida saqlanadi. Shoir ijodida ham zilzila

yuz bergan yil va oy, sanaga alohida murojaat qilingan holda uning sodir bo'lishiga sabab qilib aholida insof va diyonat, hayo hamda himmatning yo'qolib borayotganligi ko'rsatiladi. "Shoir zilzila talofatlarini tasvirlab, bu ofat xalqda insofu diyonat, hayoyu himmat yo'qolganidan ro'y berdi, deb yozadi. Pisandiy she'rida ham zilzilaning ro'y bergan yili ta'rix orqali berilgan¹".

Qo'qon adabiy muhitining yana bir vakili Ziyovuddin Xaziniy to'ra ijodida mazkur talofatning tafsilotlariga bag'ishlangan ikkita musaddas uchraydi. Shoirning 1999-yilda nashr qilingan devonidagi "Gunohimni xudoyo..." deb boshlanuvchi musaddasining har bandi oxirgi misralari

O'zing rahm aylagil, Farg'onani zeri turob etma,

Bu dor ul mulkni Toshkand, Andijon yanglig' xarob etma

misralari bilan yakunlanib, Farg'onani ham tuproq ostida qolmasligini Yaratgandan so'rash motivlari yetakchilik qiladi. Shoir musaddasida uning zamondoshlari ijodida kuzatilgan zilzila yuz berishiga sabab – insonlarning Xudodan qo'rqmay gunoh qilishlari, shuning uchun ularning boshlariga balo kelganligida deb biladi:

Ki sandin qo'rqmayin bir necha odam haddidin oshti,

Ziroat o'rnig'a el ma'siyatlar tuhmini sochti,

Gunah daryosi mavj urdi, jahon ichra to'lib-toshti,

Balo boshig'a kelg'uncha xaloyiq turfa ko'p shoshti,

O'zing rahm aylagil, Farg'onani zeri turob etma,

Bu dor ul-mulkni Toshkand, Andijon yang'lig' xarob etma².

Shoir musaddasining keyingi bandida diniy-tasavvufiy g'oyalar mujassamlashgan bo'lib, tarixda yuz bergan sabab-oqibatlar bilan bog'liq bo'lgan rivoyatlar misol tariqasida keltiriladi. Ular orqali zilzila tafsilotlarini yanada tasvir imkoniyatlarini kengaytirishga harakat qiladi. Muhammad payg'ambarimizning ummatlariga kelgan bu balolar ularning fe'lidan ekanligidan Xoliq bu yer yuzini tebratganligiga ishora qiladi:

Xatosi haddin oshtiki, Lut qavmini yer yutti,

O'shal Nuhi nabiyni ummati to'fon bila ketti.

Muhammad ummatig'a bu balolar fe'lidin yetti,

Gunohi ko'pligidin Xoliqi bu yerni tebratti,

O'zing rahm aylagil, Farg'onani zeri turob etma,

Bu dor ul-mulkni Toshkand, Andijon yang'lig' xarob etma.

¹ "Andijon adabiy muhiti" fanidan o'quv-uslubiy majmua / Tuzuvchi: Abdullayeva D. – Andijon, 2021. - B.63.

²Haziniy. Devon / So'zboshi, lugat-izohlar mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: Madaminov A., Jo'raboyev O. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. - B.147.

Haziniy to'ra ham o'z zamondosh shoirlari kabi musaddasining so'nggi bandini Habibdan ummatlarining qilgan gunohlarini kechishini iltijo qilib so'ragan holda tamomlaydi:

Habibing hurmatidin ummatin kechgil gunosini,
O'zing afv etmasang, mushkil erur qilg'on xatosini,
Talab qilg'on gadoga dargahingdin muddaosini,
Xudavondo, qabul etgil Haziniy iltijosini,
O'zing rahm aylagil, Farg'onani zeri turob etma,
Bu dor ul-mulkni Toshkand, Andijon yang'lig' xarob etma.

Shoirning keyingi musaddasida ham mazkur fikrlar mantiqan davom etadi. Musaddasda boshqa shoirlar ijodida kuzatilgan zilzilaga bag'ishlangan tasviriylilik yetakchilik qiladi. Uning nogoh ro'y berishini esa Xudoning qahri ekanligi deya tasvirlab, Andijon aholisi zilzila yuz bergan paytni oxir zamon bo'lyapti, deb o'ylab barcha tashvishda qolganligi haqida bayon etadi:

Zilzila birla xarob bo'ldi bu mufsid Andijon,
Turfatul-aynida yakson aylading qahrining bilon,
Qudratingni bildilar g'aflatchilar xurdu kalon,
Barcha tashvishda edi, bo'lg'aymu deb oxir zamon?
Saxlagil Farg'onani bul iltijoning hurmati,
Andijon yanglig' xarob etma duoning hurmati³.

Musaddasning keyingi bandida shoirning avvalgi ijodida uchragan diniy-ilohiy qahramonlar: Ayyub, Hazrati Birjis kabi diniy obrazlarning nomlari keltirilgani holda ularning qismatiga yozilgan sinovlar bilan o'rtoqlashadi. Bu murojaati orqali esa Andijon aholisini insof va diyonatga da'avt etmoqchi bo'ladi.

Musaddasda payg'ambarlar hayotidan misollar keltirish orqali odamlarning xatosi haddidan oshib keltganligi, Muhammadning ummatlarini doimo Olloh suyab kelganligi, endi esa u bandalariga o'z qudratini ko'rsatib ularga sinov yuborganligini an'anaviy so'z va uslub orqali tasvirlaydi:

Boshqa mursallarning qavmini qilur erding g'azab,
Gar xatosi haddin oshib, onlar o'lsa beadab,
Bul Muhammad ummatini san suyar erding ajab,
Bandalarga qudratingni bilirub qo'yding sinab,
Saxlagil Farg'onani bul iltijoning hurmati,
Andijon yanglig' xarob etma duoning hurmati.

Haziniy musaddasining so'nggi bandida boshqa uning zamondoshlari ijodida ham ko'p bora uchragan insonlarning erta-yu kech duo qilib, tavba qilishlariga chorlash motivlari yetakchilik qiladi. U barcha talofat va ofatlarga sababchi

³ Yuqoridagi asar. - B.151.

bandalarning o'zi degan yagona xulosaga kelgan holda o'z birodarlariga nasihat qiladi. Musaddasining oxirgi bandida uch marta Xudo nomini keltiradi. Shu bilan birga shoirning o'zi ham kecha-kunduz yig'lab undan o'zi tug'ilib o'sgan Farg'onani ham tuproq ostida qoldirmasligi haqida iltijolar qilib, u voyaga yetgan joyni yo'qotib qo'yishdan xavfsiragan holda yozadi:

Erta-yu kech, shomu sabo aylang, birodarlar, duo,
Boshimizga g'oyibidin Haq yubormasdan balo,
Tavba aylab, ey birodarlar, tilang Haqdin pano,
Kecha-kunduz uxlamay yig'lar Haziniy, der: "Xudo",
Saxlagil Farg'onani bul iltijoning hurmati,
Andijon yanglig' xarob etma duoning hurmati⁴.

Xullas, o'tgan asrning boshlarida Andijon hududlarida yuz bergan tasodifiy zilzila va u keltirgan salbiy oqibatlar milliy uyg'onish davri she'riyatiga an'anaviy mavzu sifatida kirib keldi. Davrning shoirlari mazkur ko'ngilsiz voqeadan ta'sirlangan holda aholining real turmush tarziga yurkadan achinish his-tuyg'ularini yozgan lirik asarlarida mahorat bilan ifodalashga harakat qildilar. Andijon zilzilasi tafsilotlariga bag'ishlab yozilgan lirik asarlarda voqeabandlik va tasviriylik usuli yetakchilik qilishi mazkur asarlarning asosiy mazmunini ifodalashda yetakchilik qildi. Davrning ushbu mavzuga bag'ishlangan nazmiy asarlardagi an'anaviy obraz, detal va so'z qo'llash mahorati esa ijodkorlarining bir-birlaridan ta'sirlanganligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Andijon adabiy muhiti" fanidan o'quv-uslubiy majmua / Tuzuvchi: Abdullayeva D. – Andijon, 2021.
2. Haziniy. Devon / So'zboshi, lugat-izohlar mualliflari va nashrga tayyorlovchilar: Madaminov A., Jo'raboyev O. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
3. <https://kh-davron.uz>. Bayozi Haziniy. 18.07.2014.

⁴ <https://kh-davron.uz> Bayozi Haziniy. 18.07.2014. – B.7.